

## การวิเคราะห์แนวโน้มการศึกษารัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา Educational Trend Analysis in Buddhism-based Political Science

ดร.ปณิษฐา ตาคำ

พระสิริรัตนเมธี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

somsak\_maha2011@hotmail.com

### บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา 1. รัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนาในสภาพปัจจุบัน 2. คุณธรรมและจริยธรรมทางการเมืองในสถานการณ์ปัจจุบัน 3. บทบาทของพระพุทธศาสนากับการสร้างสันติภาพโลก 4. แนวโน้มการศึกษารัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนาซึ่งถือว่าการศึกษารัฐศาสตร์มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะนำไปพัฒนาระบบประชาธิปไตยให้ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพที่เสมอภาคและเท่าเทียมกันในสังคม

**คำสำคัญ :** การวิเคราะห์. แนวโน้มการศึกษา. รัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา

### Abstract

The objectives of this academic article were (1) to study the current situations of Buddhism-based political science. (2) to study the current situations of political morality and ethics. (3) to study the role of Buddhism on the World Peace. and (4) to study the educational trend of Buddhism-based political science. As regards, the study of political science was the most important to develop the country's democracy, under which rights and freedom of people in the society were fair and equal.

**Keywords :** Analysis. Educational Trend. Buddhism-based Political Science

### บทนำ

รัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา(Political Science in Buddhism) เป็นการศึกษา รัฐศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา แต่โดยที่ศาสนาพุทธเป็นศาสนาไม่ใช่ศาสตร์แห่ง การเมืองการปกครองโดยตรง จึงไม่มีหลักหลักทฤษฎีทางรัฐศาสตร์โดยเฉพาะ แต่เป็นคำสอนที่ เกี่ยวเนื่องกับศีลธรรมและจริยธรรม ทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองจะต้องประพฤติให้เกิดประโยชน์

สูงสุดในการอยู่ร่วมกันทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม องค์กร สังคม ประเทศชาติ นานาชาติ และมวลมนุษยชาติ การศึกษารัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงศึกษาโดยกำหนดกรอบแนวคิด โดยอาศัยหลักคำสอนที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับหลักการทางรัฐศาสตร์ ที่เกี่ยวกับความรู้เรื่องรัฐ การเมือง การปกครอง ที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

**แนวโน้มการศึกษารัฐศาสตร์ในอนาคต....ตามแนวพุทธ**“แนวความคิดที่พยายามแสวงหาความหมายและอธิบายศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาให้มีความลุ่มลึก และเกิดความหลากหลายทางด้านวิชาการนอกจากนั้นแล้วยังเป็นเรื่องราวธรรมดาของศาสตร์ใหม่ ๆ อย่างรัฐศาสตร์ตามแนวทางพระพุทธศาสนาเองที่จำต้องแสวงหาความรู้ใหม่เพื่อเป็นการเสริมเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ของตนเองว่าจะมีผิวพรรณรูปร่างน่าตาเป็นอย่างไรและพร้อมที่จะพัฒนาตนเองต่อไปในอนาคต” (คนอง วังฝายแก้ว. (15 มีนาคม 2562)

#### **รัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนาในสภาพปัจจุบัน**

การศึกษารัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนาปัจจุบัน ได้มีนักวิชาการตามสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ของไทยพยายามที่จะตีความพระพุทธศาสนาออกเป็นหลากหลายแง่มุม พอจะสรุปได้ดังต่อไปนี้ (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ธีรธมฺโม).2550 : 149-150)

- 1) แนวประชาธิปไตย 2) แนวสังคมนิยม 3) แนวธรรมิกสังคมนิยม 4) แนวปรัชญาการเมือง
- 5) แนวธรรมาธิปไตย 6) แนวพุทธประวัติ 7) แนวนิติรัฐ และ 8) แนวมนทัศน์

ซึ่งแนวคิดทั้งหมดนี้ เป็นแนวความคิดที่พยายามแสวงหาความหมายและอธิบายศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ให้มีความลุ่มลึก และเกิดความหลากหลายทางด้านวิชาการ นอกจากนั้นแล้วยังเป็นเรื่องราวธรรมดาของศาสตร์ใหม่ ๆ อย่างรัฐศาสตร์ตามแนวทางพระพุทธศาสนาเองที่จำต้องแสวงหาความรู้ใหม่เพื่อเป็นการเสริมเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ของตนเองว่าจะมีผิวพรรณรูปร่างน่าตาเป็นอย่างไร และพร้อมที่จะพัฒนาตนเองต่อไปในอนาคต

#### **การแสวงหาเอกลักษณ์ของศาสตร์**

การแสวงหาเอกลักษณ์ของรัฐศาสตร์เองก็พยายามแสวงหาเอกลักษณ์ความเป็นศาสตร์ของตัวเองมานานแล้ว ทั้งนี้ ร.ศ. สิทธิพันธ์ พุทธหุน ได้ให้ทัศนะเอาไว้ว่า

- 1) การศึกษาการเมืองโดยเน้นเรื่องของรัฐ คือมุ่งไปที่โครงสร้างของรัฐ แต่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา ดังนี้

- 1.1) สังกัษของรัฐดูค่อนข้างตายตัวคือรัฐบาลทำหน้าที่ในการรักษาภาวะเยียบและเป็นอิสระจากการควบคุมของชาติอื่น ไม่สามารถที่จะเข้ามาอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองต่าง ๆ ได้ เช่น การปฏิวัติ สงคราม อาณานิคม

1.2) สังกัของรัฐค่อนข้างจะเน้นไปในเชิงกฎหมายมากเกินไปคือพูดถึงกระบวนการนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ แต่ละเลยกระบวนการที่อยู่นอกเหนือทางการ เช่น กลุ่มอิทธิพล กลุ่มผลประโยชน์ สื่อมวลชน ฯลฯ

1.3) การค้นพบสังกับตลอดวิธีการทางการเมืองใหม่ ๆ มากขึ้น สังกัเดิมที่ศึกษาการเมืองในแง่รัฐจึงถูกโจมตี แม้คำว่า รัฐ ก็ยังหาข้อยุติไม่ได้ว่าหมายถึงอะไรกันแน่ ความนิยมในการศึกษาจึงเสื่อมลง

2) การเมือง คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและหน้าที่ เพราะมุ่งไปที่คน และสนใจศึกษาที่กระบวนการมากกว่าลักษณะนามธรรมของกฎเกณฑ์ต่าง ๆ แต่ในระยะหลังกลับถูกวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น เพราะคำว่า อำนาจ นั้นยังหาข้อยุติไม่ได้ เพราะคำว่าอำนาจมีค่าจำกัดความที่กว้างเกินไปทั้งไม่มีความสัมพันธ์กับการเมืองเลย เช่น อำนาจที่ผู้จัดการบริษัทใช้กับลูกน้อง อำนาจของพ่อที่มีต่อลูก อำนาจของพระศาสนาที่มีต่อสาวก เป็นต้น

3) การเมืองคือเรื่องของการแจกแจงสิ่งที่มีคุณค่าในสังคม โดยเชื่อว่าการเมืองเป็นเรื่องของการขัดแย้งซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างพยายามที่จะใช้ทรัพยากรที่ตนมีอยู่เพื่อได้มาซึ่งอำนาจ โดยมีอยู่สองกลุ่ม คือพวกที่ไม่สนใจการเมือง กับพวกที่สนใจการเมืองหรือสัตว์การเมือง (Political Animal)

แต่การใช้อำนาจในการแจกแจงสิ่งที่มีคุณค่าอันเป็นเรื่องของการเมืองนี้อาจเกิดขึ้นได้ในกลุ่มต่าง ๆ ที่ไม่ใช่กลุ่มการเมือง เช่น ครอบครัว โรงเรียน องค์กร ศาสนาและกลุ่มเศรษฐกิจ เป็นต้น

4) การเมือง คือเรื่องของพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เป็นประเด็นสำคัญ ๆ ทางการเมือง การศึกษาที่ให้ความสำคัญกับผู้นำที่สามารถในการตัดสินใจเป็นประเด็นหลัก แต่ก็มีขอบเขตการศึกษาที่จำกัดเฉพาะกลุ่มผู้นำไม่กี่คนเท่านั้น

### รัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนาในอนาคต

ในอนาคต เป็นยุคที่เกิดสภาพไร้พรมแดนทั้งในเรื่องของอาณาเขต ประชากร การค้า การสื่อสาร แม้แต่การเมืองการปกครองก็ตกอยู่ในสภาวะเช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงควรศึกษาทิศทางรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎกสำหรับอนาคต ในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

#### 1. ศึกษาเพื่อบูรณาการให้เป็นการเมืองวิถีพุทธ

หลักธรรมหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่หลากหลายหมวดหมู่ และมีชื่อแตกต่างกันไป แต่หากพิจารณาโดยรวมยอดแล้วจะเห็นว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามุ่งที่จะเสนอแนวทางให้กับมนุษย์มีชีวิตอยู่กับสังคมด้วยการเรียนรู้อย่างเท่าทันและนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้

1.1) อธิบายสภาวะธรรมชาติของชีวิต เช่น สรรพสิ่งเกิดขึ้นมาได้อย่างไร คงอยู่ได้เพราะเหตุใด

1.2) อธิบายและสอนถึงวิธีการที่จะครองชีวิตอยู่อย่างมีความสุข สอดคล้องกับสภาวะ  
ธรรมชาติ การบรรเทาความทุกข์อันเกิดจากสภาวะนานาประการ

1.3) อธิบายและสอนแนวทางการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคมตั้งแต่  
ระดับ ปังเจกชน จนถึงปวงชนระดับชาติและโลก

1.4) อธิบายและแนะนำแนวทางที่จะนำหลักธรรมคำสั่งสอนไปประยุกต์ใช้ในการ  
ดำรงชีวิต ประจำวันตามลักษณะปัญหา ตามระดับสติปัญญา และความประสงค์ของแต่ละบุคคล  
(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2546 : 658) เพื่อให้ทุกคนเกิดภาวะของการเรียนรู้แล้วบอกสอน  
ด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเหมือนพี่น้อง โดยอาศัยภูมิรู้ภูมิธรรมมาเป็นวิถีชีวิตอย่างพุทธ

## 2. เน้นเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้นเป้าหมายของรัฐตามทัศนะของพระพุทธศาสนาจะต้องประกอบไปด้วยหลักของอรรถ  
หรือประโยชน์ 3 ประการ คือ (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ธิธมโม). : 152) 1) ภิภูธมมิกัตถะ  
ประโยชน์เบื้องต้น หรือประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าที่จับต้องได้ในปัจจุบัน  
เช่น เรื่องของปัจจัยพื้นฐานของชีวิต หรือในเรื่องของโลภธรรม 8 เป็นต้น ที่รัฐจำต้องสนองความ  
ต้องการของมนุษย์ในสังคมให้ได้ 2) สัมปรายิกัตถะประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ใน  
อนาคต เป็นประโยชน์ที่มนุษย์เมื่อมีความพร้อมในประโยชน์ข้อแรกแล้ว ต้องการที่จะมุ่งความดีอัน  
สูงสุดแล้วปรารถนา เช่น เรื่องของคุณค่าแห่งชีวิต ชีวิตหลังความตาย เรื่องของบาป-บุญ-คุณโทษ หรือ  
ความสงบสุขทางใจ เป็นต้น 3) ปรมัตถะประโยชน์ครอบคลุม หรือประโยชน์สูงสุด ในที่นี้เป็น  
ความหมายทางศาสนาที่มีเป้าหมายสูงสุดคือนิพพาน หรือความหลุดพ้นไม่ถูกการบีบคั้นจากเหตุการณ์  
หรือบุคคลใดใด เป็นต้น แต่ทางการเมืองประโยชน์สูงสุดของรัฐคือความสงบร่มเย็นในรัฐ หรือจะ  
เรียกว่ารัฐในอุดมคติ ก็ได้ แม้ในทางพระพุทธศาสนาเมื่อคนไม่ต้องการบรรลุนิพพานก็ปรารถนาถึงยุคสมัย  
อุดมคติเหมือนกัน คือมนุษย์ในยุคของพระศรีอาริย์เมตไตรย หรือที่เรียกกันว่ายุคศรีอาริย์ เป็นต้น

## 3. ขอบเขตของการศึกษาพระพุทธศาสนากับการเมือง

การจะพยายามศึกษาพระไตรปิฎกแล้วเปรียบเทียบหรือประยุกต์หลักการต่าง ๆ โดยการเน้น  
ถึงแนวทางต่าง ๆ นั้น อาจจะไม่สามารถทำได้สมบูรณ์แบบมากนัก แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาการศึกษาให้  
ครอบคลุมทั้ง 3 แนวทาง กล่าวคือ (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ธิธมโม). : 153) 1) การศึกษา  
โดยเน้นบุคคลเป็นหลัก คือการเข้าไปศึกษาตัวตนของบุคคลที่เป็นผู้นำ หรือนักการปกครอง ทางด้าน  
แนวคิดว่าจะมุ่งเน้นเป้าหมายตามแนวพุทธศาสนาหรือไม่ พฤติกรรมการแสดงออกทั้งกาย วาจา ใจ  
เป็นสุจริตกรรมมากน้อยแค่ไหน รวมไปถึงการแสดงภาวะผู้นำที่พร้อมและกล้าที่จะตัดสินใจในทิศทางที่  
ดีงาม เป็นต้น 2) การศึกษาโดยเน้นระบอบเป็นหลัก คือการเข้าไปศึกษาค้นคว้าหาระบอบการปกครอง  
ที่แท้จริงตามคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา หรือรูปแบบจำลองที่อาศัยศาสนาเป็นแนวทาง เช่น  
สังคมสงฆ์หรือเปรียบเทียบรัฐศาสนา อย่างรัฐอิสลามในประเทศตะวันออกกลาง เป็นต้น 3) การศึกษา

โดยเน้นธรรมเป็นหลัก คือการตีประเด็นทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้กว้างกว่ามิติเดิม ๆ โดยไม่ติดยึดหรือผูกโยงกับแนวคิดการเมืองใด ๆ เพียงแต่หลักธรรมข้อไหนสามารถประยุกต์ใช้กับระบอบการเมืองอะไร แนวคิดใดก็อนุโลมประยุกต์ใช้เป็นประเด็น ๆ ไป เช่นคำว่า สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค อธิปไตย เป็นต้น

**กล่าวโดยสรุป** การศึกษารัฐศาสตร์ในอนาคตจะต้องเน้นในการนำหลักการปกครองแบบธรรมาธิปไตยคือใช้หลักการปกครองแบบถูกต้องเป็นธรรมเที่ยงธรรมและความเสมอภาคไปประยุกต์ใช้ในการบริหารบ้านเมืองและประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันตามลักษณะปัญหา ตามระดับสติปัญญา และความประสงค์ของแต่ละบุคคล เพื่อให้ทุกคนเกิดภาวะของการเรียนรู้แล้วพร้อมด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเหมือนพี่น้อง โดยอาศัยภูมิรัฐภูมิธรรมมาเป็นวิถีชีวิตแบบพุทธคือสันติหรือสันติภาพ.

### คุณธรรมและจริยธรรมทางการเมืองในสถานการณ์ปัจจุบัน

“การเป็นนักการเมืองการปกครองที่ดีจะต้องอาศัยหลักของธรรมาภิบาล คือยึดถือความถูกต้อง โดยเฉพาะหลักของสัมมัตตะ 10 ประการดังกล่าว ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างสันติสุขให้กับสังคมโดยรวม” (คนอง วังผายแก้ว. 15 มีนาคม 2562)

จากสภาพความเป็นจริงของสังคมไทยในปัจจุบัน พบว่าตามทฤษฎีมองว่านักการเมืองคือผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารประเทศชาติ สำหรับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย แต่ปรากฏว่านักการเมืองส่วนใหญ่ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติยังขาดความรับผิดชอบและไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศได้อย่างทั่วถึง กล่าวคือ ไม่สามารถทำให้เป็นไปตามความหมายของการเมืองที่ว่า “การเมืองเป็นกระบวนการการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้กับทุกคนในสังคมได้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม” โดยมีสาเหตุหลายประการ แต่ที่เห็นได้ชัดเจนคือ เกิดจากการบริหารราชการแผ่นดินที่ผิดพลาด การทุจริตคอร์รัปชันของนักการเมืองที่ขาดสำนึกทางจริยธรรมโดยมีค่านิยมและวัฒนธรรมบางอย่างในสังคมไทย เป็นปัจจัยเกื้อหนุน (บังขสุทัศน ณ อยุธยา. (2546).

สังคมไทยในปัจจุบัน เป็นยุคที่ต้องให้ความสำคัญกับประเด็นการมีคุณธรรมและจริยธรรมในการบริหารของ นักการเมืองและเจ้าหน้าที่รัฐเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากด้วยระยะเวลาที่ผ่านมาประเทศไทยต้องเผชิญกับปัญหานานาประการ ที่คนในสังคมต่างตั้งข้อสังเกตว่าล้วนเป็นผลมาจากการขาดคุณธรรมและจริยธรรม ของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในการบริหารประเทศ นอกจากนี้ ในอีกแง่มุมหนึ่ง คงปฏิเสธไม่ได้ว่าจากกรณีตัวอย่างหลาย ๆ กรณีนั้นพบว่า ข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐเองซึ่งควรมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นเสมือนผู้ พินิจผลประโยชน์ของประชาชนหรือปฏิบัติหน้าที่โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ สาธารณะ (Public Interest) กลับเป็นกลไกสำคัญประการหนึ่งที่

สนับสนุนให้นักการเมืองสามารถดำเนินการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนโดยการคอร์รัปชัน และพัฒนาการสู่การคอร์รัปชันเชิงนโยบาย หรือมีผลประโยชน์ทับซ้อนในโครงการต่าง ๆ ของรัฐได้โดยง่าย เสียเอง จากประเด็นปัญหาดังกล่าว ย่อมส่งผลกระทบต่อการพัฒนาการเมืองการปกครองของประเทศ ตลอดจนมีอาจทำให้การนำ หลักการบริหารด้วยแนวคิด “การบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี (Good Governance)” มาใช้นั้นสามารถบรรลุตามเจตนารมณ์ได้ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2537 : 19)

### ความหมายของคุณธรรมและจริยธรรม

1) ความหมายของคุณธรรม คุณธรรม ตามความหมายในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 หมายถึง คุณงามความดี (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 2525 : 189) ซึ่งสอดคล้องกับ เจริญชัย เอี่ยมวรเมธ (เจริญชัย เอี่ยมวรเมธ. 205) ได้ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรมหมายถึงคุณงามความดี. ธรรมแห่งความดี หรือเปรียบพร้อมด้วยความสามารถและคุณธรรม ส่วน กิริติ บุญเจือ กล่าวถึงความหมายของคุณธรรมไว้ว่า หมายถึง ความเคยชินในการประพฤติดีอย่างใดอย่างหนึ่ง ตรงกันข้ามกับกิเลส ซึ่งได้แก่ ความเคยชินในการประพฤติผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง (กิริติ บุญเจือ. 2538 : 79)

กล่าวโดยสรุป คุณธรรม คือคุณงามความดีหรือความประพฤติดีของมนุษย์ที่มีต่อสรรพสิ่งทั้งหลาย

2) ความหมายของจริยธรรม ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 2525 : 216) ได้ให้ความหมายของคำว่า จริยธรรม ไว้ว่า หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม ส่วน บุญมี แทนแก้ว (บุญมี แทนแก้ว. 2541 : 1) ได้ให้ความหมายของจริยธรรมไว้ว่า หมายถึง ธรรมชาติหรือหลักธรรมที่บุคคลควรประพฤติ และถือว่า จริยธรรม เป็นคุณธรรมที่แสดงออกทางร่างกายในลักษณะที่ดั่งงามถูกต้อง อันเป็นสิ่งที่ประสงค์ของสังคม และจริยธรรมจะมีได้ต้องอาศัยหลักคำสอนทางศาสนา อันได้แก่ ศีล ซึ่งสอดคล้องกับ ลำดวน ศรีมณี ได้กล่าวไว้ว่า หมายถึง การปฏิบัติตามคำสอนในศาสนาหรือการประพฤติตามกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง (ลำดวน ศรีมณี. ม.ป.ป. : 1) และสสิต วงศ์สวรรค์ กล่าวถึงความหมายของจริยธรรมในแง่ของจิตวิทยาไว้ว่า หมายถึงลักษณะทางสังคมหลายลักษณะของมนุษย์ และมีขอบเขตรวมถึงการกระทำของมนุษย์ หรือพฤติกรรมทางสังคมประเภทต่าง ๆ ด้วยลักษณะ และพฤติกรรม (การกระทำ) ที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม จะมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งใน 2 ประเภท ต่อไปนี้คือ (สสิต วงศ์สวรรค์. 2529 : 92)

2.1) เป็นลักษณะที่สังคมต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกในสังคมนั้น มีลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อคนอื่นเป็นสำคัญ เป็นพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ ให้การส่งเสริมสนับสนุน และผู้กระทำส่วนมากเกิดความพอใจ รู้สึกว่าสิ่งที่ตนกระทำนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง และเหมาะสม ผู้มีจริยธรรมสูงจะมีลักษณะและการกระทำที่กล่าวมานี้มาก

2.2) คือลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกในสังคมนั้น เป็นการกระทำที่สังคมลงโทษ หรือพยายามกำจัดหลีกเลี่ยงหรือดเว้นที่จะกระทำการอันจะก่อให้เกิดโทษ เป็นลักษณะที่สังคมรังเกียจ และลงโทษเมื่อมีผู้กระทำเช่นนั้น และผู้ที่กระทำพฤติกรรมนั้น ส่วนใหญ่จะรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ผิด เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่ดีงาม ไม่สมควร มีความอับอาย หรือละอาย ฉะนั้นผู้มีจริยธรรมสูง คือผู้ที่มีลักษณะและพฤติกรรมประเภทแรกมาก และประเภทหลังน้อย

ดังนั้น ผู้มีจริยธรรมก็คือ ผู้ที่แสดงแต่พฤติกรรมในทางที่ดี ประพฤติปฏิบัติแต่ในสิ่งที่ดีงาม เป็นที่ยอมรับในสังคม เช่น มีสัมมาคารวะ เมตตา กรุณา ซื่อสัตย์ เสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักรับผิดชอบ รู้จักสิทธิและหน้าที่ของตน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

พระราชวรมุนี (2528) กล่าวว่าพระพุทธธรรมปิฎก (ปัจจุบัน คือพระพรหมคุณาภรณ์) เห็นว่าจริยธรรม มาจากคำว่าจริยและ ธรรม หมายถึง การปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงจุดหมาย คือทำให้หมดปัญหาและ ศาสตราจารย์ ดร. สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ เห็นว่า จริยธรรม หมายถึง ความถูกต้องดีงาม สังคมทุกสังคมจะกำหนดกฎเกณฑ์กติกา บรรทัดฐานของตนเองว่า อะไรเป็นสิ่งที่ดีงาม และอะไรคือความถูกต้อง โดยทั่วไปได้มีการเขียนเป็นกฎข้อบังคับให้สมาชิกทุกคนต้องยึดถือปฏิบัติตาม ซึ่งหากมีการละเมิดจะถูกลงโทษโดยสังคมในขณะเดียวกัน ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี ก็เห็นว่า จริยธรรมคือแนวทางในการประพฤติเพื่ออยู่ร่วมกันได้อย่างร่มเย็นในสังคม และท่านได้จำแนกองค์ประกอบที่สำคัญของจริยธรรมไว้ 2 ประการ คือ 1. ศีลธรรม(Moral Value) คือสิ่งที่ควรดเว้น สิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ หรือประพฤติ 2. คุณธรรม (Ethical Value) คือสิ่งที่ควรปฏิบัติหรือประพฤติตาม และ พระเมธีธรรมาภรณ์ เห็นว่า จริยธรรม คือหลักแห่งความประพฤติดี แนวทางของการประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นคนดี เพื่อประโยชน์สุขส่วนตนและส่วนรวม ส่วนศาสตราจารย์เกียรติคุณแสง จันทร์งาม เห็นว่า จริยธรรมหมายถึง ความประพฤติ การกระทำและความคิดที่ถูกต้อง การทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ เว้นในสิ่งที่ควรเว้น กระทำในสิ่งควรกระทำ ด้วยความฉลาดรอบคอบ รู้เหตุผลถูกต้องตามกาลเทศะและบุคคล

โครงสร้างจริยธรรม ประกอบด้วยคุณธรรมหลายอย่าง ส่วนมากมาจากคำสอนทางศาสนาแทบทั้งสิ้น ดังนี้

1). ความรับผิดชอบ (Accountability) คือ ความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความผูกพัน ด้วยความพากเพียร และความละเอียดรอบคอบ ยอมรับผลการกระทำในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ทั้งพยายามที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น

2). ความซื่อสัตย์ (Honesty) คือ การประพฤติอย่างเหมาะสม และตรงต่อความเป็นจริง ประพฤติ ปฏิบัติ อย่างตรงไปตรงมา ทั้งกาย วาจา ใจ ต่อตนเองและผู้อื่น

3). ความมีเหตุผล (Rationality) คือ ความสามารถในการใช้ปัญญา ในการประพฤติปฏิบัติ รู้จักไตร่ตรองพิสูจน์ให้ประจักษ์ ไม่หลงงมงาย มีความยับยั้งชั่งใจ โดยไม่ผูกพันกับอารมณ์และความยึดมั่นของตนเอง ที่มีอยู่เดิมซึ่งอาจผิดได้

4). ความกตัญญูกตเวที (Gratitude) คือ ความรู้สำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นที่มีต่อเรา

5). ความมีระเบียบวินัย (Disciplined) คือ การควบคุมความประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องและเหมาะสมกับจรรยาบรรณ ขอบบังคับ ข้อตกลง กฎหมาย และศีลธรรม

6). ความเสียสละ (Sacrifice) คือ การละความเห็นแก่ตัว การให้ปันแก่บุคคลที่ควรให้ด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญา รวมทั้งการรู้จักสละทิ้งอารมณ์ร้ายในตนเอง

7). การประหยัด (Thrifty) คือ การใช้สิ่งของพอเหมาะพอควร ให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ไม่ให้สิ้นเปลืองมากนัก รวมทั้งการรู้จักระมัดระวัง รู้จักยับยั้งความต้องการให้อยู่ในกรอบและขอบเขตที่พอเหมาะ

8). ความอุตสาหะ (Diligence) คือ ความพยายามอย่างเข้มแข็ง เพื่อให้เกิดความสำเร็จในงาน

9). ความสามัคคี (Harmony) คือ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความพร้อมเพรียงร่วมมือกันกระทำการให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว

10). ความเมตตาและกรุณา (Loving Kindness and Compassion) คือ ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นมีสุข กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

11). ความยุติธรรม (Justice) คือ การปฏิบัติด้วยความเที่ยงตรง สอดคล้องกับความเป็นจริงและเหตุผล ไม่มีความลำเอียง

นอกจากนี้ สมบูรณ์ สุขสำราญ (2527) ก็กล่าวไว้ว่า ทศพิธราชธรรม คือ คุณธรรมของนักปกครอง 10 ประการไม่ว่าจะเป็นราชาหรือรัฐบาล ตามความหมายสมัยใหม่ ถือได้ว่าเป็นหลักจริยธรรมอีกอันหนึ่งสำหรับนักการเมือง ที่ต้องนำไปปฏิบัติในหน้าที่ทางการงานการปกครอง

สรุปคือ ผู้ปกครองหรือนักการเมือง ควรดำเนินตามหลักการบริหารปกครองบ้านเมืองที่ดี หรือนักการเมืองต้องมีจริยธรรม มุ่งการสร้างสรรคสังคมมนุษย์ให้เป็นสังคมที่ดี มีระเบียบวินัย อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขและอุดมสมบูรณ์ ทั้งนี้สิ่งทั้งหลายจะเกิดขึ้นได้ นักการเมืองจะต้องตระหนักทั้งในเรื่องที่ได้มาซึ่งอำนาจ การขยายอำนาจ และรักษาไว้ซึ่งอำนาจจะต้องกระทำเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนและสังคมโดยรวมมากที่สุด (บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา. (2546).

## บทบาทของพระพุทธศาสนากับการสร้างสันติภาพโลก

“พระพุทธศาสนา นอกจากเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชนชาติไทยมีศิลปวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามาในอดีตแล้ว ก็ยังคงเป็นสถาบันหลักของประเทศ และเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมไทยอยู่แม้ในปัจจุบัน เพียงแต่รอเวลาและรอความสามารถของคนไทยที่จะนำศักยภาพของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่อย่างสูง เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการร่วมพัฒนาภูมิธรรมภูมิปัญญาของมนุษยชาติให้อารยธรรมของโลกเจริญประณีตยิ่งขึ้น” (คณง วังผายแก้ว. (15 มีนาคม 2562).

### 1. พระพุทธศาสนาในฐานะที่ช่วยสร้างสรรค์อารยธรรม

พระธรรมปิฎกกล่าวว่าชนชาติหนึ่ง ๆ นอกจากมีหน้าที่ต้องพัฒนาประเทศชาติของตนเองแล้ว ก็ยังมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และส่งเสริมอารยธรรมโลกด้วย ชนชาติไทยเป็นชนชาติที่เก่าแก่มากชนชาติหนึ่ง มีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้าอย่างสูงมาตลอดเวลายาวนาน จึงได้มีส่วนร่วมในการสร้างเสริมอารยธรรมของโลกด้วย แม้ว่าจะอยู่ในขอบเขตที่ไม่กว้างนัก ส่วนร่วมที่ว่านี้ก็คือศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจนมีแบบแผนเป็นของตนเอง อย่างที่เรียกว่ามีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยเด่นชัด ศิลปวัฒนธรรมไทยเหล่านี้มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่

พระพุทธศาสนา นอกจากเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชนชาติไทยมีศิลปวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามาในอดีตแล้ว ก็ยังคงเป็นสถาบันหลักของประเทศ และเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมไทยอยู่แม้ในปัจจุบัน เพียงแต่รอเวลาและรอความสามารถของคนไทยที่จะนำศักยภาพของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่อย่างสูง เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการร่วมพัฒนาภูมิธรรมภูมิปัญญาของมนุษยชาติให้อารยธรรมของโลกเจริญประณีตยิ่งขึ้น

เหตุผลสำคัญที่พระพุทธศาสนาที่ช่วยสร้างสรรค์อารยธรรมโลกก็คือ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา ดังในกรณีประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย ตระหนักแล้วว่า แม้ประเทศชาติจะเจริญก้าวหน้าในด้านวัตถุและระบบต่าง ๆ แล้วอย่างมากมาย แต่ก็ยังเกื่อนกล่นไปด้วยปัญหามานานัปการ ทั้งที่ยังแก้ไม่ได้และที่เกิดประดังขึ้นมาใหม่ ไม่สามารถบรรลุสันติสุขที่แท้จริงได้ เขาจึงคิดว่าวัฒนธรรมและอารยธรรมของเขาเดินผิดพลาด หรือขาดปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญบางอย่างไป และจึงพากันแสวงหาวิถีทางที่ถูกต้องหรือหาปัจจัยสำคัญที่ขาดนั้น

สิ่งที่ขาดไปในอารยธรรมของชนชาติที่พัฒนาแล้วเหล่านี้ก็คือ การพัฒนาจิตใจ และพัฒนาพัฒนาปัญญา ซึ่งถือว่าการพัฒนาทั้งสองด้านนี้ เป็นหลักการของพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงอำนวยประโยชน์ มีคุณค่าอย่างยิ่งต่ออารยธรรมของมนุษยชาติเพราะสามารถชี้แนะทางที่จะทำให้การพัฒนาอารยธรรมดำเนินไปอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ส่งผลให้มวลมนุษยประสบสันติสุขและอิสรภาพได้ตามความมุ่งหมาย

ในทางตรงกันข้ามประเทศที่ด้อยพัฒนา กลับปล่อยให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมหรือสูญหายไปจากประเทศของตน การที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุว่า ประเทศเหล่านี้คอยรับเอาซึ่งความเจริญทาง

วัตถุ หรือมุ่งพัฒนาประเทศของตนโดยมุ่งเน้นความเจริญทางวัตถุเพื่อให้การพัฒนาประเทศเท่าเทียมกับประเทศพัฒนาทั้งหลาย จึงละเลย ไม่ใส่ใจ หรือทอดทิ้งคุณค่าทางจิตใจ และปัญญาในพระพุทธศาสนาที่ตนมีอยู่แล้ว ไม่รู้จักศึกษานำมาใช้ให้เป็นประโยชน์

ดังนั้นทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศด้อยพัฒนาจะต้องหันมาศึกษาพระพุทธศาสนา นำเอาคุณค่าทางจิตใจและปัญญามาใช้นำทางการจัดระบบชีวิตให้ได้ผลดี และเพียรพยายามสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ วิทยาการ และระบบต่าง ๆ รวมทั้งนำแนวทางพัฒนาจิตใจและปัญญามาเสริมในองค์ประกอบหรือปัจจัยที่ตนเองขาดไป

กล่าวโดยสรุป คนชาติไทยสามารถมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างอารยธรรมของโลก ด้วยการมอบสมบัติอันล้ำค่าของตน ได้แก่ “พุทธธรรม” ให้แก่ชนทุกชาติที่กำลังต้องการ ในฐานะที่พระพุทธศาสนานั้น เป็นส่วนเติมเต็มแห่งอารยธรรมของมวลมนุษย

### แนวโน้มการศึกษารัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา

ในอนาคต เป็นยุคที่เกิดสภาพไร้พรมแดนทั้งในเรื่องของอาณาเขต ประชากร การค้า การสื่อสาร แม้แต่การเมืองการปกครองก็ตกอยู่ในสภาวะเช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงควรศึกษาทิศทางรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎกสำหรับอนาคต ในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

#### ศึกษาเพื่อบูรณาการให้เป็นการเมืองวิถีพุทธ

หลักธรรมหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่หลากหลายหมวดหมู่ และมีชื่อแตกต่างกันไป แต่หากพิจารณาโดยรวมย่อแล้วจะเห็นว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามุ่งที่จะเสนอแนวทางให้กับมนุษย์มีชีวิตร่วมอยู่กับสังคมด้วยการเรียนรู้อย่างเท่าทันและนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้

- 1) อธิบายสภาวะธรรมชาติของชีวิต เช่น สรรพสิ่งเกิดขึ้นมาได้อย่างไร คงอยู่ได้เพราะเหตุใด
- 2) อธิบายและสอนถึงวิธีการที่จะครองชีวิตอยู่อย่างมีความสุข สอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติ การบรรเทาความทุกข์อันเกิดจากสภาวะนานาประการ
- 3) อธิบายและสอนแนวทางการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคมตั้งแต่ระดับปัจเจกชนจนถึงปวงชนระดับชาติและโลก
- 4) อธิบายและแนะนำแนวทางที่จะนำหลักธรรมคำสั่งสอนไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันตามลักษณะปัญหา ตามระดับสติปัญญา และความประสงค์ของแต่ละบุคคล (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2546 : 658) เพื่อให้ทุกคนเกิดภาวะของการเรียนรู้แล้วบอกสอนด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเหมือนพี่น้อง โดยอาศัยภูมิรัฐภูมิธรรมมาเป็นวิถีชีวิตอย่างพุทธ

#### เน้นเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา

เป้าหมายของรัฐตามทัศนะของพระพุทธศาสนาจะต้องประกอบไปด้วยหลักของอัตตะ หรือประโยชน์ 3 ประการ คือ (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรพต ธีรธมโม).2550 : 152)

1) ทัศนคติที่มีต่อประโยชน์เบื้องต้น หรือประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าที่จับต้องได้ในปัจจุบัน เช่น เรื่องของปัจจัยพื้นฐานของชีวิต หรือในเรื่องของโลกธรรม 8 เป็นต้น ที่รัฐต้องสนองความต้องการของมนุษย์ในสังคมให้ได้

2) สัมปรายภพที่มีต่อประโยชน์เบื้องต้น หรือประโยชน์ในอนาคต เป็นประโยชน์ที่มนุษย์เมื่อมีความพร้อมในประโยชน์ข้อแรกแล้ว ต้องการที่จะมุ่งความดีอันสูงสุดแล้วปรารถนา เช่น เรื่องของคุณค่าแห่งชีวิต ชีวิตหลังความตาย เรื่องของบาป-บุญ-คุณโทษ หรือความสงบสุขทางใจ เป็นต้น

3) ปริมาณประโยชน์ครอบคลุม หรือประโยชน์สูงสุด ในที่นี้เป็นความหมายทางศาสนาที่มีเป้าหมายสูงสุดคือนิพพาน หรือความหลุดพ้นไม่ถูกการบีบคั้นจากเหตุการณ์หรือบุคคลใดใด เป็นต้น แต่ทางการเมืองประโยชน์สูงสุดของรัฐคือความสงบร่มเย็นในรัฐ หรือจะเรียกว่ารัฐในอุดมคติ ก็ได้ แม้ในทางพระพุทธศาสนาเมื่อคนไม่ต้องการบรรลุนิพพานก็ปรารถนาถึงยุคสมัยอุดมคติเหมือนกัน คือมนุษย์ในยุคของพระศรีอาริย์เมตไตรย หรือที่เรียกกันว่ายุคศรีอาริย์ เป็นต้น

#### ขอบเขตของการศึกษาพระพุทธศาสนากับการเมือง

การจะพยายามศึกษาพระไตรปิฎกแล้วเปรียบเทียบหรือประยุกต์หลักการต่าง ๆ โดยการเน้นถึงแนวทางต่าง ๆ นั้น อาจจะไม่สามารถทำได้สมบูรณ์แบบมากนัก แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาการศึกษาให้ครอบคลุมทั้ง 3 แนวทาง กล่าวคือ (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ธีรธมฺโม).2550 : 153)

1) การศึกษาโดยเน้นบุคคลเป็นหลัก คือการเข้าไปศึกษาตัวตนของบุคคลที่เป็นผู้นำ หรือนักการปกครอง ทางด้านแนวคิดว่าจะมุ่งเน้นเป้าหมายตามแนวพุทธศาสนาหรือไม่ พฤติกรรมการแสดงออกทั้งกาย วาจา ว่าเป็นสุจริตกรรมมากน้อยแค่ไหน รวมไปถึงการแสดงภาวะผู้นำที่พร้อมและกล้าที่จะตัดสินใจในทิศทางที่ติงาม เป็นต้น

2) การศึกษาโดยเน้นระบอบเป็นหลัก คือการเข้าไปศึกษาค้นคว้าหาระบอบการปกครองที่แท้จริงตามคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา หรือรูปแบบจำลองที่อาศัยศาสนาเป็นแนวทาง เช่น สังคมสงฆ์หรือเปรียบเทียบรัฐศาสนา อย่างรัฐอิสลามในประเทศตะวันออกกลาง เป็นต้น

3) การศึกษาโดยเน้นธรรมเป็นหลัก คือการตีประเด็นทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้กว้างกว่ามิติเดิม ๆ โดยไม่ติดยึดหรือผูกโยงกับแนวคิดการเมืองใด ๆ เพียงแต่หลักธรรมข้อไหนสามารถประยุกต์ใช้กับระบอบการเมืองอะไร แนวคิดใดก็อนุโลมประยุกต์ใช้เป็นประเด็น ๆ ไป เช่นคำว่า สิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค อธิปไตย เป็นต้น

#### บทสรุป

การศึกษารัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาวิชาที่มีปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา แต่โดยที่ศาสนาพุทธเป็นศาสนา ไม่ใช่ศาสตร์แห่งการเมืองการปกครอง

โดยตรง จึงไม่มีหลักทฤษฎีทางรัฐศาสตร์โดยเฉพาะ แต่เป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและจริยธรรม ที่ทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองจะต้องประพฤติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการอยู่ร่วมกันทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม องค์กร สังคม ประเทศชาติ นานาชาติ และมนุษยชาติทั้งมวล การศึกษาวิชา รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ จึงศึกษาโดยกำหนดกรอบแนวคิด โดยอาศัยหลักคำสอนที่มีปรากฏอยู่ในพระพุทธานุศาสนาสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับหลักการทางรัฐศาสตร์

การศึกษารัฐศาสตร์ในอนาคตจะต้องเน้นในการนำหลักการปกครองแบบธรรมาธิปไตยคือใช้หลักการปกครองแบบถูกต้องเป็นธรรมเที่ยงธรรมและความเสมอภาคไปประยุกต์ใช้ในการบริหารบ้านเมืองและประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันตามลักษณะปัญหา ตามระดับสติปัญญา และความประสงค์ของแต่ละบุคคลเพื่อให้ทุกคนเกิดภาวะของการเรียนรู้แล้วพร้อมด้วยการทำงานอย่างสันติสุขเหมือนพี่น้อง โดยอาศัยภูมิรัฐภูมิธรรมมาเป็นวิถีชีวิตแบบพุทธคือสันติหรือสันติภาพ

## References

- กิริติ บุญเจือ. จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช. 2538.
- คนอง วังฝายแก้ว. บทความแนวโน้มการศึกษารัฐศาสตร์ในอนาคต..ตามแนวพุทธ: <http://www.gotoknow.org/posts/504158>.
- \_\_\_\_\_. บทความคุณธรรมและจริยธรรมของนักการเมืองในสถานการณ์การเมืองในปัจจุบัน <http://www.gotoknow.org/posts/443015>.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. “คำประกาศแห่งเมืองแบล็กเบอร์ก: ความเคลื่อนไหวในแวดวง การศึกษารัฐประศาสนศาสตร์อเมริกัน.” รัฐศาสตร์สาร 19. 26.ค.2537.
- บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา. จริยธรรมนักการเมืองไทย.คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย นอร์ท-เชียงใหม่ อ.หางดง จ.เชียงใหม่.บทคัดย่อ.
- บุญมี แท่นแก้ว. จริยธรรมกับชีวิต.พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์. 2541.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ปรัชญาการเมือง. กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์. 2546.
- ลำดวน ศรีมณี. พ.ต.ท.. จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก. กรุงเทพมหานคร : ดวงแก้ว. ม.ป.ป..
- สถิต วงศ์สุวรรณ. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์น. 2529.
- พระครูโสมณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธีรธมโม).ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก. พะเยา : เจริญอักษร. 2550.